

Érzékeink „luxusa”

A „révülettől” a racionalitás kultuszáig

[...] a XVI. századi puritánok boszorkányoknak bélyegezték és máglyára vetették „révülettel” (és „tudatlansággal”) kacérkodó szomszédaikat. A „boszorkányüldözés” azóta sem ment ki a divatból: az elidegenedett hatalmi rendszerek ma is betegesen irtóznak az érzelkek „szakértőtől”. De a XVI. századi puritánok legfeljebb fanatikus kisebbséget alkottak egy olyan világban, ahol a többség a Hiúság Vására profán örömeinek hódolt. Mára megfordult a helyzet. Ha a „szertelen átélés” divatjának van is némi valóságfedezete (amit nekem mint antropológusnak, bevallom, eddig nem sikerült meggyőző módon kimutatnom!), ez a „lazítás” igen kis mértékű: az érzelkek felszabadítására törekvők elenyésző, minden befolyást nélkülöző kisebbséget alkotnak ma egy olyan társadalomban, ahol a többség közel kétszáz éve tartósan puritán beállítottságú.

Igaz, a mai modern ember soha nem látott mértékben veheti birtokába, teheti magáévá a műalkotásokban felhalmozott érzésvilágot; érzelkeinket ezerfelől bombázza: rádió és lemezjátszó, tévé- és moziműsorok, múzeumok és kiállítótermek élő és „konzervált” élményvilága. Ennek az érzelki tapasztalatözönek azonban mi csak pusztá befogadói vagyunk, nem pedig résztvevői, s még kevésbé alkotói. Pedig talán nincs is civilizáció, ahol magasabb lett volna az írni-olvasni tudók (vagy másként szólva: a „kiművelt emberfők”) aránya, mint nálunk. De ugyanakkor kevés olyan civilizációról tudunk, ahol ennyire magas lett volna a saját érzelkeik világtól mereven elzárkózók, az érzelkek teljességébe soha bele nem feledkezők aránya, mint ugyancsak nálunk. És ahol a miénkhez mérhető mély gyanakvással tekintének felnőtt emberek mindenfajta érzelmi-érzelki egzaltációra. [...]

Az élet—halál, evilági—túlvilági, profán—szakrális, emberi—isteni szembenállások látszatra világos alternatívákat kínálnak. Vagy-vagy. Élet és halál egyszerre, egy időben nem lehetséges. Ebből persze az következne, hogy a szokásosat, a normálisat is, ugyanilyen határozottan kellene elválasztanunk a rendkívülitől, az abnormálistól, egy percre sem töprengve azon, hogy a szembenállás melyik tagját részesítsük előnyben.

A vallásos ideológiák azonban „ötvöző technikájukkal” kicsorbitják e csinos elmekonstrukció éleit, ledöntik a kieszelt építmény belső falait. Vallásos képzeletünk olyan zavaros identitású lényeket teremt, amelyek különös természetellenességükben sem önmagukkal, sem önmaguk ellentétével nem azonosak: kentaurokat, félisteneket, szüzanyákat és utódaikban „megtestesülő” őseket. A dolgoknak ez a szükségszerű logikája. Hogyha ama bizonyos „más” világot mindenekelőtt a „rendkívüli szférájával azonosítjuk, ez azt jelenti, hogy bárki, akinek sikerült elérnie az abnormalitás fizikai küszöbét, már félig-meddig a túlvilági szférához tartozó isteni lénynek tekintheti magát.

Úgyhogy itt egy paradoxonnal kell szembenéznünk. Ha az ember arra vágyik, hogy emberi mivoltában teljesítse ki önmagát, akkor a legkézenfekvőbb célja az ésszerű normalitás lesz. De ha az ember az „istenekhez” akar közelebb kerülni, akkor csakis az abnormalitást választhatja.

A vallásos ideológiák — ellentétben a világi eszmerendszerekkel — nyíltan vállalják ezt a megkülönböztetést. A néprajz és történelem számtalan olyan technikát ismer, amelyekkel az abnormalitás, az önkívület, a „révülés” állapotába juthat az ember. Csak annyit kell hozzá, hogy a lehető legmesszebb menjen el a két lehetséges út valamelyikén.

Az egyik út az érzelki önkorlátozás, az aszkézis útja. Az askéta minden természetes vágyat elutasít: nem él nemí életet, lemond ételről, italról és mozgásról, nem érintkezik senkivel. Az ind mitológia szerint Siva isten a szemlélődés természetellenes nyugalmából meríti világpusztító erejét, miközben mint valamiféle abszolút jógi a Himalája csúcsán ülve a köldöknézés örökkévalóságig tartó pózába merevül. Lényegében hasonló módszerekkel — a pusztai elvonulást választva — próbáltak az „isteni kegyelem” és „szentség” állapotába jutni a korai keresztény remeték is: egyikük, Oszlopos Simeon például negyven évet töltött remetei magányban egy oszlop tetején.

Azokban a vallásokban, ahol az aszkézis-ideológia az uralkodó, minden élmény — vagyis az érzékeinkre való mindenfajta spontán ráhagyatkozás — bűnnek számít; az érzékek — úgymond — kiszolgáltatják az embert a földi világ „illuzórikus“ örömeinek (például annak, amit a buddhizmus *májának* — világitásnak — nevez). E vallások szerint az ember csak érzékeit „kikapcsolva“, érzékszerveinek rabságából kiszabadulva léphet be abba a másik világba, amelybe különben csak a holtak „lelkeinek“ van szabad bejárásuk.

A „révülethez“ vezető másik út — az eksztázis útja. Az érzelmi egzaltáció hívei számára az érzékek spontán működtetése már-már önmagáért történik. A legváltozatosabb trükkökkel próbálják addig fokozni az élvezeteket, míg érzelmi vágyaik gerjesztésében messze túllépi a normalitás határait. Az ind mitológia önsanyargató, mozdulatlan jógiját a táncoló Siva, a nemzőképességét soha nem pihentető, feleségével — az ellenállhatatlan Párvátival — az örökkévalóságig tartó szexuális játékba keveredő Siva helyettesíti.

Egyszerűbb társadalmi formációkban, amennyire ezt mi innen mai bonyolultabb világunkból meg tudjuk ítélni, az üdvösségre való törekvés aszkétikus változata igen ritkán fordul elő. Ezzel szemben nagyon gyakori a másik út, az eksztázis. Talán megkockáztatható az a feltételezés, hogy ez a múltban is így volt.

A kulturális hagyományoktól függ, hogy az érzelmi reakcióképesség (szenzibilitás) fokozásának milyen konkrét fortelyaival élünk. Az izgatószerkek és hallucinogén anyagok széles skáláját használják már az emberemlékezet előtti időktől kezdve a világ minden részén. A kábítószerek hatását gyakran mechanikus eljárásokkal is fokozták. A „révülés“ technikai segédesszkeivel egyfajta, tetszhalott-szerű önkívületi állapotba (kataleptikus transz) kívánták hozni magukat vagy legalábbis olyan „helyzetbe“, amelyben tudatos Enünk mintegy elválik a testünkől: testünk egyszerűen kivonja magát mindenfajta tudatos ellenőrzés alól.

A „révület“ vallási kultuszaiban használatos technikák mai megfelelői talán leginkább a modern popfesztiválok világában élnek tovább. Az önkívületi eljárások közül a legszokványosabbak: a fülsiketítő ritmus és a végső kimerültség folytatott görcsös tánc. A zene és tánc mellett szerepet lehet még a pszichedelikus fényhatásoknak, a mesterségesen gerjesztett agresszióknak, a zene ütemére való ritmikus himbálózásnak és így tovább. Sabahban magam is láttam, hogy egy több mint húsz fős gyülekezet egy nyolc méter függőleges kilengésű gumiszőnyegen ugrálva hogyan jutott el a teljes önkívületig. Az érthetetlen tortúrák, amelyeknek egy-egy ilyen vallásos megszállott alá szokta vetni magát (mezítlábjárás parázson, fémtük átvezetése a különböző testrészekre), a test önkéntes megcsonkítása, az örjögés bestiális formái), kettős szerepet tölthetnek be: egyrészt azt kívánják bizonyítani, hogy az érintett személy valóban túllépett a pszichofizikai normalitás határain, másrészt hozzájárulnak az önkívületi állapot fokozódásához.

Ezekben a szertartásokban az érzelmi öngerjesztés különböző formái — a ritmikus himbálózás, a tánc, a fülsiketítő zaj, a kábítószeres hallucinációk, az önsanyargatás, a bestiális tünetei stb. — semmi esetre sem tekinthetők önmagukban vett céloknak, inkább egy bizonyos célhoz vezető eszközöknek. Az érzékek felajzottsága egyszerűen a megidézett „természetfölötti erő“ jelenlétére utal. A kulturális konvenciók döntenek el, hogy ez az erő a közösség számára kedvező-e vagy sem, „isteni lényekkel“ és „szentekkel“ vagy pedig „boszorkányokkal“ és „démonokkal“ van-e dolgunk. Semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy ez az „élmény“ a médiumnak különösebb élvezetet nyújtana. Az önkívület állapotába eljutni inkább vallási kötelességnek számít, mint magán élvezeti forrásnak.

A vallási dogma szerint az ilyen kultuszok alkalmával a „lélek“ kilép közönséges anyagi burkából, a testből. Az önkívületi állapotban a médium (a *sámán*) egyszerre élő és halott, mintegy hidat képez az *itt* és a *más* között. Lényegében közömbös, hogy a médium az „elragadottság“ vagy a „megszállottság“ állapotához van-e közelebb: akár a „lélek“ hagyja magát „elragadni“ egy „pokoljárás“ erejéig, akár a testet „szállja meg“ valamiféle természetfölötti „erő“, ez csak kétfajta értelmezése ugyanannak a folyamatnak.

Az eszközök és (feltehetően) a szenzuális élmény hasonlósága ellenére sem szabad összetéveszteni a kultikus viselkedésnek ezt a vallásban mélyen gyökerező típusát a hallucinatórikus élményszerzésnek azzal a közkeletű egyéni (privát) formájával, mely az elmúlt két évtizedben oly mértékben elharapózott a nyugati társadalmak ifjúsági szubkultúrájában. A sámánok nem voltak élveteg hedonisták, sem pedig jólétben elpuhult szibariták, akik éppen érzékeik még feltáratlan lehetőségeit próbálják kipuhatolni. Éppen ellenkezőleg, akárcsak az aszkézisvallások papjai és remetái, a sámánok is egy jól meghatározott rituális szabályrendszert követtek.

Ha most elfogadjuk, hogy a „rendkívülit“, az abnormálisat minden vallási

kultusz többre értékeli, mint a „rendest“, a normalisat (már csak azért is, mert e vallási feltételezés szerint csak az önkívület állapotában „adhatunk találkát“ a túlvilági hatalmaknak), továbbá ha elfogadjuk, hogy az evilági dolgokat befolyásoló másvilági hatalom „isten“-eszmeje voltaképpen nem más, mint a „halál utáni élet“ és a „halhatatlan lélek“ metaforája (paradigmája), akkor nem juthatunk más következtetésre, mint hogy az írásbeliség, a racionalitás, az aszkézis hagyományain építkező nyugati világ hamis képet nyújt a vallásokról. A vallási ideológia totális ideológia. E. R. Dodds az ókori görögök vallásáról írt, 1951-ben megjelent nevezetes könyvében mégis különválasztja egymástól az isteneszme, a halál utáni élet és a halhatatlan lélek fogalmait, s nemcsak külön tárgyalja őket, elszakítva egymástól egy totális ideológia alkotóelemeit, hanem ráadásul külön eredetet is tulajdonít nekik. Mindezt pedig betetőzi azzal, hogy időrendben is széttagolja a három fogalmat, „egymásutániságot“ (szintagmatikus viszonyt) tételez közöttük, s oksági láncba (metonímia) sorolja őket. Ezzel mintapéldányát nyújtja az irracionális viselkedésmódok racionális leírásának. Eppen csak az kétséges, hogy létezett-e valaha is vallás ilyen racionalizált formában. Ez a megközelítés éppolyan szegényes képet nyújt a vallási jelenségről, mint amikor érzékeink világát, szenzuális élményeink teljességét úgy próbáljuk meg leírni, hogy azt a látás, hallás, szaglás, izlelés, tapintás stb. külön skatulyába helyezzük elemezzük.

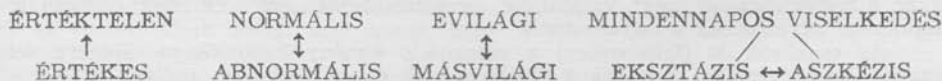
Az írott szöveget minden formájában az egymásutániság (a szintagmatikus szerkezet) jellemzi. Az egyiptomi hieroglifák, az asszír ékírás, a kínai fogalomírás ideogrammái, az összes alfabetikus (fonetikus) írások elemi egységekre (betűkre, gyökökre stb.) bonthatók, amelyeknek nincsen saját jelentésük, csak egymással összekapcsolódva, szintagmatikus láncot alkotva jutnak jelentéshez. Aki a közlés írásbeli formáit használják, azok rendszerint az analízis megszállottjai. Minél nagyobb az írásbeliség ázsiója egy adott társadalomban, annál „racionálisabb“ és „analitikusabb“ beállítottságú lesz ez a társadalom. Aki pedig a közlés írásbeli formáját választotta, annak meg kell tanulnia egységekre tagolnia a mondandóját, mielőtt leírná azt. A leírt gondolatok azután a logikai szekvenciákba szerveződnek. [...]

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden írott szövegnek elkerülhetetlenül magán kell viselnie a racionalitás jegyeit. De a racionális érvelés, szigorúan véve, csak az írásbeliség kontextusában jöhet létre.

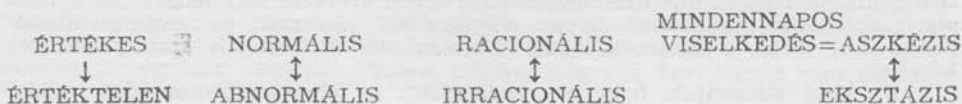
Azokban a társadalmakban, amelyek még nem jutottak el az írásbeliségig, a szóbeli hagyományok, melyek többnyire mítoszok, legendák, ráolvasó szövegek stb. formáját öltik, mindig a szertartások összefüggésrendszerében (rituális kontextusban) jelentkeznek: énekkel, tánccal, zenével, áldozati rítusokkal összefonódva. Amit szavakban *kimondunk*, csak egy kicsiny részét fejezi ki annak a teljes paradigmának, amit szertartásaink során *cselekszünk*. Érzékeink minden húrját megszólaltatja ez a teljes élmény: Klió nem a történelem magánzója, körülötte ott serénykedik a műzák kilenctagú *teamje*. Csak történelmünk mindenkori íródeákja vonul vissza magáncellája rejtekébe, hogy „gondolatait papírra vesse“. Csoda-e, hogy ilyen körülmények között fölöslegessé válnak (és elsorvadnak) az érzékei?

Mindez talán elárul valamit abból, hogy az „értelmiségihez illő“ magatartás, melyre a művelt nyugati világ mindig olyan nagy súlyt helyezett, miért éppen homlokegyenest az ellenkezője az eksztázis útján keresett üdvösségnek. Ez az „intellektuális“ értékrend nemcsak a „szokásosat“, a „mindennapit“ helyezi magasan a „rendkívüli“ fölé, hanem az önkorlátozó aszkézist is a normalitás és ésszerűség értékeivel ruhazza föl, miközben az a „révület“ minden formájára az abnormalitás és ésszerűtlenség elmarasztaló bélyegét üti rá. A kétféle értékrendet a következő vázlatos sémával lehetne érzékeltetni:

1. *Írásbeliség előtti kontextus*: a paradigmaticus képzettársításokon alapuló metaforák túlsúlya; a személyes élmény az érzékek egyidejű szinkronikus működéséből származik (vö. zenei harmónia).

2. *Az írásbeliség kontextusa*: az oksági viszonyok szintagmatikus egymásutánján alapuló metonímiák túlsúlya; az objektív „tények“-re elszigetelt érzelmi jelek utainak, melyek diakronikus egységbe állnak össze (vö. zenei melódia).

Az aszkézis mindent elsöprő uralmának legkirívóbb példáit történetileg a buddhista, a hindu, az iszlám és a keresztény vallás frásbeliséghez kötődő mozgalmi szövegeket tartják. A szerzetesek és remeték hallgatási kötelezettsége és egy életre szóló szüzességi fogadalma nem véletlenül fonódik össze a szent szövegek korlátlan tiszteletével. Emögött az a meggyőződés lapang, hogy aki a Könyv révén akar üdvözülni, annak el kell zárkóznia a világi élet csábításai elől. Az iszlám hagyományok azt a fiúgyermeket, aki vakon született, eleve mullahnak (mohamedán papnak) szánják. Mivel nem láthatja a Korán betűit, elejétől végéig kívülről meg kell tanulnia a szöveget. A hagyományok szerint ez a „tisztá szöbeliség“ a legbiztosabb módja annak, hogy a szent szöveget megóvják mindenfajta emberi romlottságtól. De a szent szövegek tisztelete nem csupán a különböző „bevett“ vallási irányzatok híveit jellemzi, mai szekularizált világunkban a politikai fanatikusok viselkednek gyakorta úgy, mint megannyi vak mullah.

Metonimikus gondolkodásunk anyatejjel magunkba szívott aszkétikus előfeltevései következtében olvasóim — kevés kivétellel — továbbra is abban a hiszemben fognak élni, hogy érzelmeink szétválaszthatók. Azért van szemünk, hogy lássunk, azért van fülünk, hogy halljunk, azért van orrunk, hogy szagoljunk, azért van nyelvünk, hogy ízleljünk, azért vannak ujjaink, hogy tapintsunk, és így tovább. De az olvasáson kívül alig van még néhány ilyen következetesen egyetlen érzékszervre alapozó (monozenzuális) foglalatosságunk. Érzelmeink működtetésének olyan fontos csomópontjain, mint a táplálkozás, a nemiség, az ürités vagy a halálfelelem, az „elszigetelt“ érzékek éppen úgy egymásrahalmazódnak, nyálába szerveződnek, mint a metaforák. Szerelmünk tárgyát szeretjük látni, tapintani, szagolni, hallani és ízlelni is. Mi több, maguk az érzelmi csomópontok is felcserélhetők. Lévi-Strauss vette észre azt a mítoszok ikonográfiájában és a vizuális jelképrendszerek működésében egyaránt tetten érhető — szinte egyetlenes — tendenciát, mely a nemiség és a nemzés körébe tartozó érzelmi tapasztalatokat a táplálkozás, hányás és ürités élményvilágába fordítja át (transzformálja) és viszont.

A forradalom előtti Kína előkelő osztálya a történelem egyik legkifinomultabb konyhaművészetét teremtette meg. Akárcsak a mai Franciaországban, az előkelő kínai családok asztalánál a legnagyobb illetlenségnek számított a feltálat fogás pontos összetételéről vagy elkészítési módjáról érdeklődni. A kínai „konyhaművészet“ (*haute cuisine*) még javában virágzott, amikor jómagam Szecsuanban laktam a harmincas évek közepe táján. Nyugati neveltetésem talán mégsem korrumpálta annyira az ízlésemet, hogy képtelen lettem volna értékelni az olyan helyi különlegességeket, mint a „hasi“ [születetlen] egér húsából készült pecsénye vagy az ún. szecsuaní fehér gombából készült ételféleség. Eppen csak az általam érvényesített ízléskritériumok különböztek alapvetően vendéglátóim értékrendszerétől. Ők szinte minden esetben aszerint ítélték meg a különböző fogásokat, hogy azoknak van-e afrodisziákus (nemi vágyakat fokozó) hatásuk.

Mivel a keresztény aszkézis a „falánkságot“ és a „bujaságot“ egyaránt a halálos bűnök közé sorolta, a mai nyugati embernek éppolyan nehezebbé esik az étkezéssel járó örömeit idegenekkel megosztani, mint ahogy a szexuális örömeiről sem szívesen beszél nagyobb nyilvánosság előtt. Az ilyen és az ehhez hasonló tabuk és tilalmak következtében váltunk érzéketlenné érzelmeink eredendő harmóniájával szemben. Csak mesterségesen tudjuk már fenntartani azt a látszatot, hogy érzékszerveink egymástól függetlenül működnek, s elég elkerülni bizonyos szavak használatát, máris kiküszöböltünk bizonyos kényes témákat (nemiség, vallás) az érzelmi tapasztalás így elkülönített szféráiból. Sokszor az eufemizálás legártatlanabbnak tűnő változatai a leginkább árulkodóak. A párzó cibetmacskák „búze“ a tömegkommunikációs eszközök szóhasználatában jellemző módon „illatát“ nemesedik. Más példa: „izlés“ szavunkat még mindig abban az értelemben használjuk, mintha érzelmeink teljességéből adódóan a műélvezet minden vonatkozását át tudnánk fogni vele.

E kis esszé paradoxona, hogy minél inkább igazam van, érvelésem annál idegenebbül fog hatni az olvasó szemében. Azért vagyunk tudatos lények, mert képesek vagyunk felfogni az érzelmeinket át az agyunkba érkező üzeneteket. Szemünk, fülünk, orrunk, szájunk, ujjaink, gyomrunk, nemi szervünk — mind élményeinknek ugyanarról az egységes világról adnak hírt. Ezek az üzenetek egyidejű alternatív metaforái az átélt tapasztalati teljességnek. Nincs külön világa sem a hangoknak, sem a színeknek, sem a szagoknak. Az érzékszervek „külön-útjain“ érkező ingerek kölcsönösen átcsapnak egymásba. Miközben e sorokat írom, a hallási csatorna sajátosságaihoz idomított „üzenet“ például tapintási élménnyé alakul, hogy aztán rögtön a szememnek szóló látási ingerré alakuljon át. Márpedig ahhoz, hogy megértsük érzelmeinket ezt a „zürzavart“, elemekre kell szétbontanunk az élményt, s egyszerre csak egy dolgot szabad nagyító alá vennünk. Vi-

szont ha így járunk el, a teljességnek fordítunk hátat, s éppen a totalitás jelentése az, ami kicsúszik a kezünk közül. Am ha nem így járnánk el, érzékeinkhez az sem vinne közelebb. Ha félnénk megbontani a „zürzavar“ egységét, sohasem juthatnánk el megértéséhez.

Az összehasonlító néprajz és az etológia eredményei ma már nyilvánvalóvá teszik, hogy nem használjuk ki azokat a mentális képességeinket, amelyekre a környezeti hatások nyomása alatt, fejlődésünk korábbi, ember előtti szakaszában tettünk szert. E képességeink azonban nem múltak el nyomtalanul, a „belső látás“ bonyolult masinériáját néha ma is igénybe vesszük, ha túl mélyre süllyedt emlékönyomokat akarunk földézni. Ilyenkor meglepődve látjuk, mekkora tartalékai vannak még az emberi memóriának.

Persze szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy az emberi emlékezetnek erre a típusára ma már nincsen szükségünk. Ez már csak azért is jó, mert így megkímélhetjük magunkat attól, hogy érzékeink e tudattalan, rejtett világát tudatosan kelljen használnunk. „Alvó“ érzékeink állandó „ébredt tartásáról“ viszont csak azért volt módunkban lemondani, mert „beszélő állatok“ vagyunk. A nyelvhasználat — az ember kiváltsága; a nyelv tett bennünket azzá, amik vagyunk. A nyelv teszi lehetővé, hogy megszabaduljunk érzelmi tapasztalásunknak azoktól a ballasztjaitól, melyeket egykori sorstársainkkal — az állatokkal — együtt fejlesztettünk ki. S ami ennél is fontosabb, nyelvhasználatunk éppen általa lehet igazán hatékony, ha megengedheti magának, hogy ne vegye igénybe képességeink e rejtett tartalékait. Csak hogy a nyelvhasználat, mint láttuk, egymásutániságot, linearitást, a szekvenciák láncszerű kapcsolódásának oksági modelljét tette számunkra követhető eszménnyé. Az írott nyelv maga is morfémák (szavak) láncolata, időbeli-térbeli egymásutánja — nem lehet töle rossz néven venni, hogy a világot önnön képére alakítja, saját törvényei szerint strukturálja. [...]

A nyelv gyér szemű fogalmi hálóját egész folyamatos és szimultán élményvilágunkra kiveti. Ami a hálóban marad, az most már felszeletelhető, felosztható és sorba rendezhető. A nyelv nem ismer tréfát, a dolgokat vagy ebbe, vagy abba a kategóriába sorolja. Az ember: vagy férfi, vagy nő. Köztes fogalom nincs. A kategóriák irtóznak az érzékek zürzavarától. Ha az érzékeink azt sugallják, hogy embertársaink közül sokan mégis köztes módon viselkednek, megoldhatatlan dilemmába keveredünk. A dilemmából nem könnyű kijutni. Aki mégis megpróbálja, az három megoldás közül választhat: 1. hátat fordít a tényeknek (a téma tabuvá válik); 2. tréfára fogja a dolgot: azzal, hogy neveltségessé teszi a tényeket, mintegy érvényteleníti a tényekből adódó következményeket; 3. a tényeket természetfölöttieknek nyilvánítja, és félelemmel vegyes tisztelettel tekint rájuk.

Ez a megoldáséma igen általános, minden olyan tapasztalati kategóriára „ráhúzható“, amely nem fér bele a „normális“-ról alkotott elképzeléseinkbe.

Társadalmunkban nyelvi szempontból normálisnak számít mindaz, ami észszerű. A racionalitás világába tartozik mindaz, ami a szavak és a matematikai egyenletek segítségével okosan elrendezhető. Minden egyébnek az irracionalitás világában a helye.

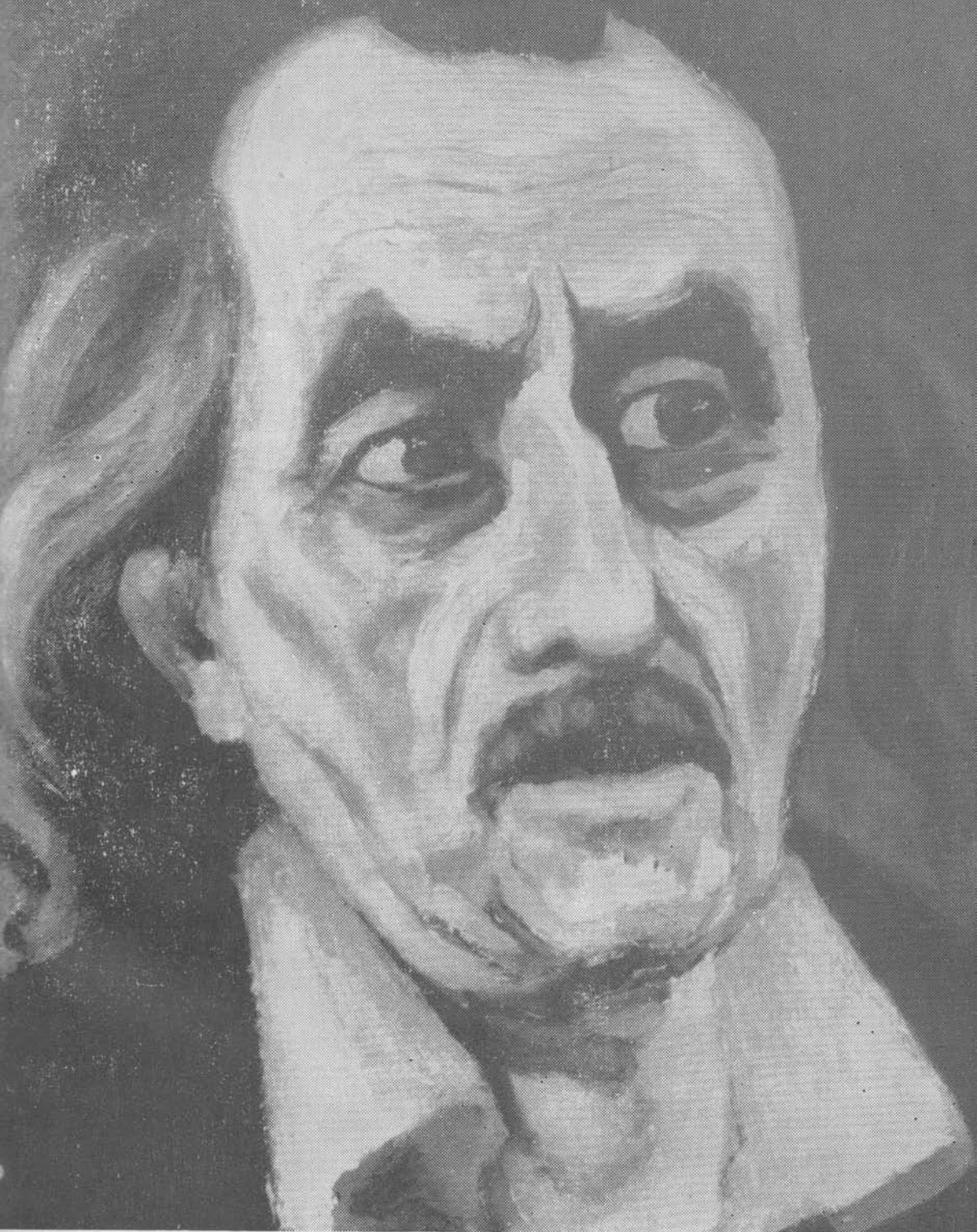
Mivel szövegeink szavakból állnak, továbbá szagtalanok, zajtalanok és „látatlanok“, az olvasó csak akkor érti meg őket, ha ezek a szövegek (az itt olvasható is beleértve) beilleszkednek a racionalitás megszkott (normális) kánonjaiba. Ezzel szemben az „irracionalitás“ szemétkosarába kerül minden, ami nem szavakból áll, és kívül esik az írásbeliségen.

Ebbe a szemétkosárba kell beleférnie: 1. mindenfajta nem verbális zöreinek, a zajok rendezett típusát — a zenét — is beleértve; 2. mindenfajta táncnak, beleértve olyan „harc játékot“ is, mint a labdarúgás; 3. a képzőművészeteknek, festészetnek, szobrászatnak, építészetnek; 4. a szagoknak, a természetes és szintetikus módon előállított illatoknak és bűzöknek; 5. az ételek ízének és 6. a nemi érintkezésnek, a szexualitás minden fokozatának. Vagyis külön-külön és együttvéve mindannak, ami egy puritán lélek szemében a luxust és a bűnt szimbolizálja.

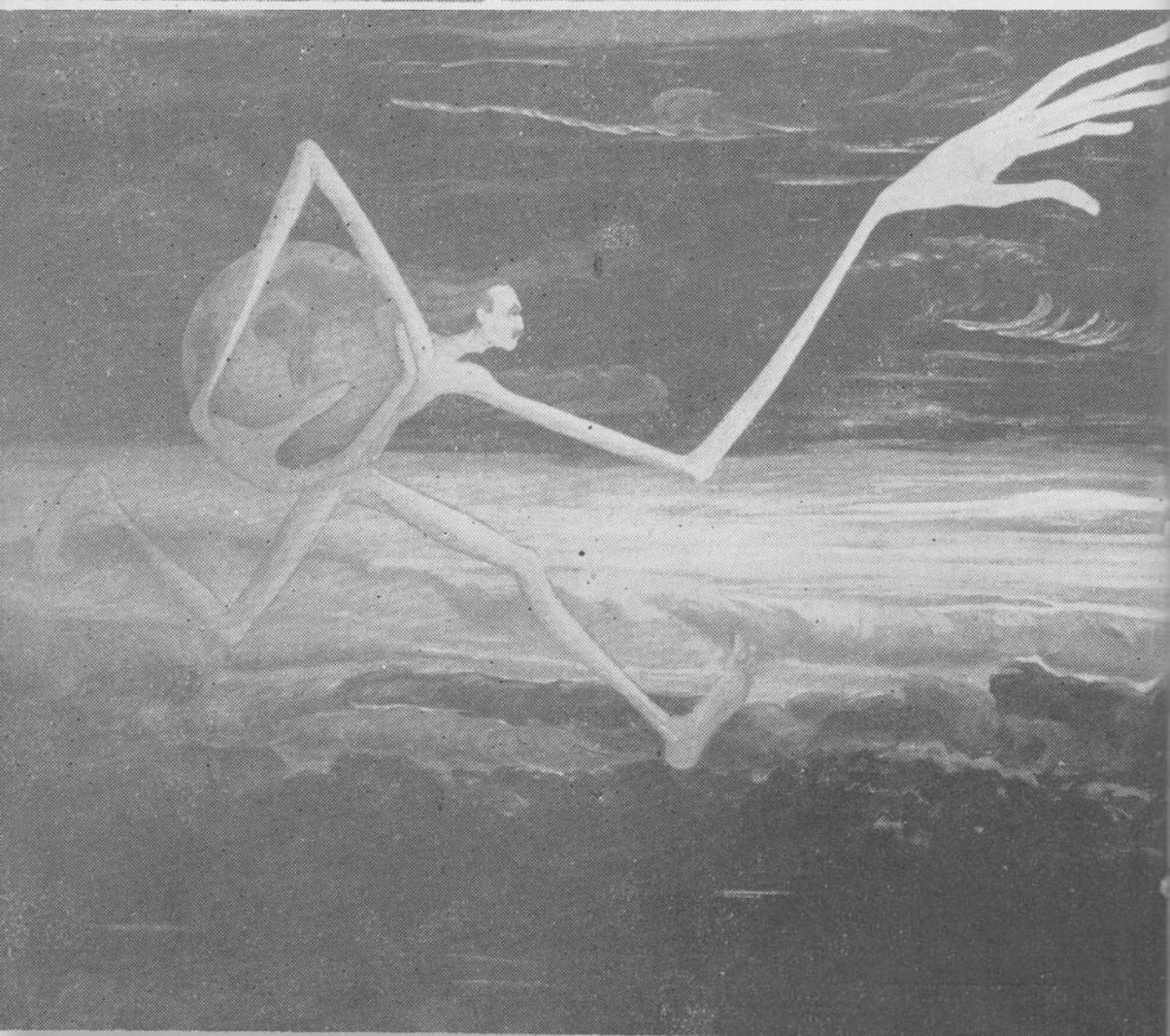
Hogyha az írásbeliség (a racionalitás, a normalitás) fentebb jellemzett logikája szerint az imént elmondottakat megpróbálom nemcsak térben, hanem időben is elrendezni (történeti sorrendbe állítani), a következő sémához jutok:

Az írásbeliség előtti primitív társadalmakban nem tesznek szisztematikus különbséget a racionális és az irracionális között. Különbség van ezzel szemben a társadalmi idő két típusa: a mindennapi tevékenységek normális ideje és a szakrális tevékenységek számára fenntartott abnormalis idő között. A mindennapi tevékenységekben a racionális magatartás van túlsúlyban az irracionális magatartásokkal szemben, a szakrális tevékenységekben éppen fordított a viszony. A szertartások átfogó szenzuális élménye — e társadalmak közfelfogása szerint — nemcsak ahhoz segíti hozzá az embert, hogy az ún. „természetfölötti erőket“ meg-

Incze Ferenc
198

**INCZE FERENC: ÖNARCKÉP; FINITA LA COMMEDIA; SZEBEN FÜLÖTT;
BÉKÉT KERESVE**

nyerje a maga számára, hanem ugyanakkor a társadalmi időt is szakaszolja. A szakaszok — a mindennapi és ünnepi idő — váltakoznak egymással, a társadalmi időt a szertartások mozgatják előre.

Az írásbeliségbe átlépő fejlett társadalmakban szisztematikus különbséget tesznek a racionális és az irracionális között. E társadalmak a XV. század végétől felgyorsuló tudományos és technikai fejlődése elválaszthatatlan az írástudás és a könyvnyomtatás elterjedésétől és az ebből szükségszerűen következő irracionálisellenességtől. A gazdasági és politikai döntések racionalitása ezeket a társadalmakat rövidesen beláthatatlan gazdasági és politikai előnyökhöz juttatta a társadalmak irracionális típusához viszonyítva. A fejlődésre orientált társadalmak gondolkodásmódját mindenfajta érzelmi redundancia elutasítása jellemzi. Ha ez a társadalom nem hajított volna ki minden fölösleges érzelmi ballasztot, ha nem számolt volna le idejében érzékeinek „luxusvilágával”, sohasem jutott volna el a tudományos és műszaki haladás közismert csúcspontjaira. A haladás „szelleme” csak az önkorlátozó aszkéták légkörében érzi otthon magát. A racionális társadalom nem tud mit kezdeni a művészekkel, a laboratóriumokat nem a költők számára építik.

„Nem volna szabad végképp elsorvasztani rejtett memóriatartalékainkat, nem lenne szabad racionalizálnunk a képzeletet, a költők érzéki bölcsességét” — írta Giambattista Vico *Az új tudomány* című könyvében. Azóta több mint 250 év telt el. És mi eközben a Paradicsomból végképp kiűzöttünk.

Aradi József fordítása

AL. CĂPRARIU

DE FELHŐK JÖNNEK AZTÁN...

Vitorlásokról és halálfejes
lobogókról álmodom olykor,
és görbe jatagánokról, melyek
bűnös asszonyok csípejének
hajlatát követik,
különös illatot hoznak kósza fuvalmak,
s az égen fönn a hold korongja mellett,
úgy tűnik, medúzák lebegnek,
mint kincsset jelző lángok az erdőben,
de felhők jönnek aztán, lomha gályák,
villámok dúlják föl a tág eget,
így hát szemem a föld felé fordítom,
s félve és bizonytalanul haladva,
a világ titkaira tárt
ablakom becsukom,
és bezárok univervumomba,
melynek idejét csak pulzusom méri,
s ahol csupán a könyvek lapjai
susognak szertebomló hajfonatként,
a múltakból karcsú isteneket
idéznek elibém szelíden,
kik megriadnak a sok új dologtól,
s ahol fájó láncszemek kapcsolódnak
egymásba, hogy sorsom beteljesítsék.

JANCSIK PÁL fordítása